

БЕЛАРУСКАЯ НАВУКОВАЯ МОВА Ў СЛАВЯНСКІМ КАНТЭКСЦЕ

Кацярына ЛЮБЕЦКАЯ

ORCID 0000-0002-7318-9583

DOI 10.51587/2522-980X-2020-004-6-19

У даследаванні ажыццяўляецца спроба асэнсавання падыходаў да фармавання беларускай навуковай мовы ў пачатковы перыяд (1900-1920 гг.). Звяртаецца ўвага на гістарычны кантэкст, называюцца прычыны, якія спрыялі стварэнню тэкстаў навуковага выкладу. Асвятляюцца агульныя прыметы тэкстаў тагачаснай беларускай навукі і іх стылістычнага напаўнення. Вызначаецца роля т.зв. іншамойнага фактара ў станаўленні мовы беларускай навукі, апісваюцца прыметы запазычванняў з іншых славянскіх моў.

Ключавыя словы: навуковая мова, спецыяльная лексіка, тэрміналогія, тэрмін, тэрміналагічная лексіка, падыходы і спосабы фармавання

BELARUSIAN SCIENTIFIC LANGUAGE IN THE SLAVIC CONTEXT

Katsiaryna LIUBETSKAYA

The study attempts to comprehend the approaches to the Belarusian scientific language formation in the initial period (1900–1920). Attention is drawn to the historical context and the reasons that contributed to the creation of scientific texts. General features of the Belarusian science texts of the period and their stylistic content are highlighted. The role of the so-called foreign language factor in the formation of the Belarusian science language, features of borrowings from other Slavic languages are described.

Key words: scientific language, special vocabulary, terminology, term, terminological vocabulary, approaches and methods of formation

Беларуская навуковая мова да сённяшняга дня яшчэ не стала прадметам спецыяльнага разгляду ў беларускай лінгвістыцы, што робіць вывучэнне гэтага пытання актуальным. Разам з тым фармаванне гэтага асобнага кода мовы пачалося ў пачатку XX ст. (1900–1920 гг.), калі падчас распрацоўкі новай беларускай літаратурнай мовы закладваюцца і асновы навуковага выкладу (праз напісанне навуковых тэкстаў, публікацыю артыкулаў у перыядычным друку для перадачы навуковага зместу, у літаратуры вучэбнага прызначэння). Падрыхтаваныя для перадачы навуковага зместу тэксты можна разглядаць як кампендыум звестак пра пачатковы этап фармавання навуковага стылю ў беларускай мове. Сёння гэтыя тэксты – цікавы для вывучэння матэрыял, на аснове якога назапашвалася база для далейшага фармавання і ўдасканалення беларускай навукавай мовы і навуковага стылю. І хоць адметным для беларускай навукавай мовы ў гэты час выступае яе стыхійнасць і паскоранасць выпрацоўкі, але менавіта ў гэты перыяд рыхтуецца глеба для таго, каб беларуская мова перайшла ў разрад навуковых моў у далейшым.

Варта адзначыць, што пытанням фармавання беларускай тэрміналогіі ў XX–XXI стст. прысвечаны шэраг даследаванняў (гл. больш падрабязна: Любецкая 2015, Любецкая 2017, Любецкая ¹2018, Любецкая ²2018), дзякуючы чаму створана значная навукова-практычная база, у якой адлюстраваны адметнасці развіцця беларускай спецыяльнай лексікі. Разам з тым застаецца важнай падрыхтоўка працы, прысвечанай аналізу зыходнага этапу беларускай навукавай мовы, асэнсаванню заканамернасцей яе фармавання як асобнага кода нацыянальнай мовы, вызначэнню адметных ад іншых разнавіднасцей

мовы прымет і ў цэлым ацэнка першых набыткаў мовы беларускай навукі. Па-за ўвагай навукоўцаў знаходзіцца характарыстыка адметных прымет беларускай мовы навукі, спецыфічных умоў і асаблівасцей яе станаўлення. Для ўсведамлення спецыфікі развіцця беларускай навуковай мовы важна не толькі ўсвядоміць адметнасці фармавання беларускай навуковай мовы ў пачатку XX стагоддзя, але і адзначыць адметнасці яе складвання ў славянскім кантэксце, што ў цэлым істотна як для гістарычнага ўпарадкавання беларускай навуковай мовы, так і перспектывы яе далейшага развіцця. Прадугледжваецца, што скрупулёзны разгляд зыходнага стану беларускай навуковай мовы ў цэлым дазволіць ацаніць дынаміку яе далейшых змен і ахарактарызаваць вектары развіцця на працягу XX–XXI стст.

"У кантэксце гэтай праблемы уяўляецца важным пераход ад пераважна спантаннага шляху ўпарадкавання беларускай навуковай мовы і тэрміналогіі да колькасных крытэрыяў ацэнкі іх рэальнага ўжывання" (Любецкая 2017, 299).

Прымаючы пад увагу той факт, што ў пачатку XX ст. беларуская навуковая мова праходзіла шлях свайго станаўлення, і яе фармаванне адбывалася ў цесным кантакце з іншымі славянскімі мовамі, мэта артыкула палягае перадусім у вызначэнні падыходаў да распрацоўкі беларускай навуковай мовы ў 1900–1920-х гг. і акрэсленні ўплыву на яе развіццё кантактуючых славянскіх моў.

У перыяд 1900–1920 гг. пераважная ўвага скіроўваецца перадусім на вырашэнне пытанняў адраджэння нацыянальнай культуры, развіццё беларускай мовы і яе ролі ў грамадскім жыцці. У гэты час пачынаецца выданне першых беларускіх газет, адчыняюцца беларускія выдавецтвы, выходзяць беларускія кнігі рознага зместу.

"Усе гэтыя падзеі былі звязаны з тагачаснымі грамадска-палітычнымі зменамі ў жыцці беларускага народа: увядзеннем выкладання на беларускай мове ў сістэму школьнай адукацыі, пашырэннем функцый беларускай мовы ўвогуле і звязаным з ім узрослым грамадскім запытам на яе, станаўленнем беларускай дзяржаўнасці" (Запрудскі 2013, 3).

Станаўленне навуковай мовы ў пачатку XX ст. залежыць як ад стану развіцця навукі і навуковага ведання, так і ўзроўню распрацоўкі літаратурнай мовы, моўнай практыкі навукоўцаў. Натуральна, у гэты час яшчэ толькі пачынаюць стварацца працы па-беларуску з розных галін навукі, закладваюцца прыметы навуковага выкладу, адбываюцца першыя спробы назапашвання навуковай, абстрактнай лексікі і фразеалогіі. Пры гэтым

"варта адзначыць, што працэс фармавання беларускай навуковай мовы мае шэраг адрозненняў ад гэтага працэсу ў рускай, украінскай мовах" (Любецкая ¹2018, 123).

Сярод адметных рыс станаўлення беларускай навуковай мовы можна адзначыць тое, што працэс фармавання беларускай навуковай мовы пачаўся пазней, чым у іншых краінах, пры адсутнасці пераемнасці з папярэднім этапам, беларуская мова адыходзіць ад традыцый старабеларускай мовы. Абсалютна натуральна, што позні перыяд фармавання беларускай навуковай мовы адбываецца без захавання эвалюцыйнага шляху на аснове натуральных моўных заканамернасцей і працэсаў. Відавочна, што пачатак станаўлення беларускай мовы навукі праходзіць ў неспрыяльных умовах функцыянавання беларускай мовы.

Паколькі ў пачатку ХХ ст. беларуская мова ўводзіцца ў сферу адукацыі і навукі, то, натуральна, актуалізуецца задача складання спецыяльных тэкстаў па-беларуску, якія ўтрымліваюць навуковы змест і арыентуюць на перадачу навуковай інфармацыі.

"Хоць спецыфіка навуковага стылю паступова ўжо акрэслівалася на фоне адносна развітага стылю мастацкай літаратуры, аднак параўнальна з апошнім агульны "воблік" мовы спецыяльных, навуковых і навукова-папулярных тэкстаў характарызаваўся большай канвергенцыяй, чым дывергенцыяй" (Красней ²2011, 138).

Распрацоўка навуковай мовы ў два першыя дзесяцігоддзі ХХ ст. адбываецца ў тэкстах навуковай тэматыкі, разнастайных як па прызначэнні, кампазіцыйным афармленні, жанравай прыналежнасці, так і моўным нападзенні: у перыядычным друку, календарых, публікацыях вучэбна-педагагічнага характару, артыкулах, рэцэнзіях, допісах і паведамленнях. Самі крыніцы фактычнага матэрыялу – тэксты навуковай тэматыкі – робяцца лабараторыяй выпрацоўкі мовы беларускай навукі. Адметнай рысай гэтых тэкстаў ёсць сумяшчэнне ў іх дзвюх асноўных задач: перадача навуковага зместу і яго папулярызацыя для шырокай аўдыторыі неспецыялістаў. Такія тэксты, натуральна, вызначаюцца масавай адрасаванасцю. Умовы перыядычнага выдання дыктуюць аўтарам паведамленняў з розных галін навукі складанне такіх тэкстаў, змест якіх можа зацікавіць шырокую аўдыторыю, зрабіць тэкст даступным і займальным. Папулярная форма для перадачы навуковага зместу пры гэтым ёсць адзіна магчымая і ва ўмовах адсутнасці сфармаванага навуковага стылю мае вымушаны характар.

"Навукова-папулярныя публікацыі насілі ў пэўным сэнсе нарматыўны характар, садзейнічалі ўкараненню навуковай тэрміналогіі ў моўную практыку і змяшчалі, такім чынам, некаторыя элементы работы па ўпарадкаванню беларускай тэрміналогіі" (Антанюк 1987, 24).

Для дасягнення адукацыйных мэт рыхтуюцца ў гэты перыяд арыентаваныя на перадачу элементарных звестак па мове дапаможнікі для навучання грамадзе, чытанкі (Цётка 1906; Колас 1910). Практычныя задачы выкладання розных вучэбных дысцыплін і перадусім беларускай мовы ў школах абумовілі неабходнасць распрацоўкі спецыяльнай літаратуры на беларускай мове. Акрамя гэтага паўстала задача замацаваць граматычныя нормы беларускай мовы. Натуральна, граматыкі беларускай мовы (Abicht & Stankevič 1918; Kahanec 1910; Luckeвиč 1916; Łuckewič & Stankiewič 1918; Рацобка, Taraškevič 1918) у гэтым шэрагу займаюць першае месца. У тэкстах навукова-вучэбнай скіраванасці актуалізуецца задача не толькі перадаць навуковыя звесткі, але і паведаміць штосьці новае адрасату, далучыць яго да навукі, да навуковага ведання. Варта адзначыць, што ў розных тэкстах навукова-вучэбнага падстылю ўлічваюцца ўзроставыя асаблівасці плануемай аўдыторыі. На думку В.П. Краснея, беларускамоўныя тэксты навуковай тэматыкі

"ў адборы моўных сродкаў яшчэ не вызначаліся адноснай аднароднасцю, прыкметным "адхіленнем" ад агульнаўжывальнага лексічнага фонду, ствараліся як бы на аснове мастацкай літаратуры" (Красней 1998, 227-228).

Сярод асноўных рыс навуковых тэкстаў у гэты перыяд можна назваць наступныя: сумяшчэнне рыс навуковага і іншых стыляў, увядзенне агульнаразумелай тэрміналогіі, што адразу пераводзіць гэтыя тэксты ў рэгістр спецыяльнага чытання, пры якім рэалізуецца функцыя перадачы навуковых ведаў, у адрозненне, напрыклад, ад выканання эстэтычнай функцыі (мастацкі тэкст) ці фармаванне грамадскай пазіцыі (публіцыстычны тэкст). Выключна практычныя мэты абумовілі лексічны склад т.зв. навуковых тэкстаў: найбольш ужывальныя ў пэўнай галіне ведаў спецыяльныя паняцці і выразы, якія выкарыстоўваюцца як у навуковых, так і ненавуковых сферах. Паколькі тэксты арыентуюцца на шырокае кола чытачоў і павінны быць зразумелымі, пануючай тэндэнцыяй моўнага фармавання выступаюць моўнапурыстычныя ўстаноўкі: адбор лексічных сродкаў адбываецца з жывой гутарковай мовы з арыентацыяй на іх

агульнаразумеласць і агульнадаступнасць, таму моўную аснову тэкстаў складаюць народна-размоўныя элементы. Стваральнікі *Сямімоўнага слоўніка* (1918), дзе беларуская мова ўпершыню пастаўлена ў адзін рад з нямецкай, рускай, польскай, літоўскай, латышскай і ідыш, стараюцца

"ўхапіць дух моў і прыслухоўваюцца да палахлівых спроб народа, які з натуральных намаганняў стараўся ствараць словы для новых незвычайных паняццяў (...)" (Sieben-Sprachen-Wörterbuch 1918, 5).

Аўтарамі адзначаецца, што

"аднойчы знойдзенае і вылучанае са спіса сінонімаў слова набывае пэўнае значэнне, і з гэтага моманту варыянт лічыцца поўным адпаведнікам нямецкаму слову" (Sieben-Sprachen-Wörterbuch 1918, с. 5), напр.: беларус. *alindar*, *arendatar*; *udawalnik*; *addač na schoïku*; *ulasnašć*, *pitamannašć*; *chata dla sudu*, *biespraïnaŭje prysabiečënnie*; *sprokudž* і інш.

Практычная дзейнасць па выданні матэрыялаў навуковай тэматыкі ў пачатку XX ст. ставіць аўтараў тэкстаў перад неабходнасцю выбару тых або іншых моўных сродкаў для пабудовы навуковага маўлення. Відаць, у гэты перыяд яшчэ рана казаць пра сістэмны і мэтанакіраваны падыход да выпрацоўкі асноў навуковага выкладу ў беларускай мове. Пры выбары моўных сродкаў для складання тэксту навуковай тэматыкі аўтары кіруюцца пераважна ўласным бачаннем і меркаваннем адносна шляхоў фармавання беларускай мовы ў гэты перыяд. У гэтай сувязі можна пагадзіцца з меркаваннем, што

"(...) і хоць сур'ёзных прац па пытаннях нармалізацыі сродкаў беларускай літаратурнай мовы ў пачатку XX ст. яшчэ не паяўлялася, аднак паступова назапашваўся і абмяркоўваўся неабходны для гэтага матэрыял" (Шакун 1995, 82).

Нягледзячы на дамінаванне пурыстычнай плыні ў разбудове беларускай навуковай мовы, запазычванне выкарыстоўвалася як паўнавартасны спосаб яе фармавання.

"Уласныя рэсурсы беларускай мовы, працяглы перыяд адлучанай ад сваёй літаратурнай-пісьмовай традыцыі і існуючай амаль выключна ў вуснай форме, былі не ў стане забяспечыць такую вострую неабходнасць, таму зварот да сродкаў іншых моў становіцца натуральным і нават у некаторым сэнсе непазбежным кампанентам беларускага моўнага будаўніцтва пачатку XX ст." (Гапоненко 2018, 193).

Адной з крыніц фармавання беларускай навуковай мовы ў пачатку XX ст. сталі суседнія мовы, паколькі поўнаасцю пазбегнуць іх уплыву на гэтым этапе было немагчыма. Карл Гутшміт у сваім дакладзе ў Белаастоку (1995 г.), гаворачы пра знойдзеную ім у бібліятэцы Гамбургскага ўніверсітэта копію рукапіснай *Беларускай граматыкі* (Вільня, 1915–1916 гг.) Антона Луцкевіча, адзначае, што

"тэндэнцыя да інтэрнацыялізацыі знаходзіць сваё выражэнне як у непасрэдным запазычанні асобных тэрмінаў з блізкіх славянскіх моў, напрыклад, у выпадку тэрмінаў *imiennik* 'назоўнік' з укр. *іменник*, *prymietnik* з польск. *przymiotnik* 'прыметнік', *zaimak* з польск. *zaimek* 'займеннік', *licebnik* з польск. *liczebnik* 'лічэбнік', так і шляхам калькавання міжнародных тэрмінаў на лацінскай аснове" (Цыхун 1997, 131).

Выразна відаць, што на гэтым этапе, асабліва ў назвах часцін мовы, пераважае ўплыў польскай мовы, ці, як канстатуе Герман Бідэр, у больш шырокім плане

"auch Einflüsse anderer slawischer Literatursprachen, insbesondere der pol. Sprache" (Bieder 1996, 96).

Увядзенне іншамовных тэрмінаў у навуковы пласт лексікі нацыянальнай мовы было абумоўлена шэрагам акалічнасцей: існаваннем полілінгвізму; пэўная частка насельніцтва Беларусі мела глыбокую сувязь з польскай ці рускай мовай, што абумоўлена гістарычнымі прычынамі. У выніку гэтага польскія і рускія моўныя адзінкі праніклі ў нацыянальную моўную сістэму. Як адзначае А.Я. Баханькоў,

"сярод лінгвістаў пашырана думка, што неабходнай умовай для запазычвання з'яўляецца двухмоўе. Іншамовнае слова замацоўваецца ў новай мове найбольш лёгка тады, калі носбіты мовы, якая запазычвае, больш або менш добра знаёмы з мовай-першакрыніцай" (Лексікалогія 1994, 270);

немагчымасцю выпрацоўкі пэўнага комплексу спецыяльнай лексікі з ўласнага моўнага матэрыялу для забеспячэння паўсядзённай практыкі, а некаторыя галіны навук пачалі сваё развіццё на беларускіх землях значна пазней за іншыя краіны; улік вопыту выпрацоўкі спецыяльнай лексікі ў іншых мовах; наяўнасць іншамовных элементаў, запазычаных у сістэму беларускай мовы ў ранейшыя перыяды фармавання спецыяльнай лексікі:

"(...) у беларускай гісторыі ўжо быў выбух тэрміналагічнай актыўнасці: многія тэрміны ў беларускай мове ўжо існуюць і што гэтыя "старыя" тэрміны спакушаюць сваёй першапачатковай свежасцю і арыгінальнасцю" (Запрудскі 2010, 7).

Віктар Красней у сваім артыкуле *Генетычная характарыстыка беларускай тэрміналагічнай лексікі пачатку XX ст.* (2011) выказвае меркаванне адносна шляхоў пранікнення запазычанняў у беларускую мову. Сярод асноўных ім называюцца:

"тэрміны, якія не з'яўляліся вузкаспецыяльнымі і сустракаюцца ў розным фанетычным афармленні, спачатку трапілі ў жывыя народныя гаворкі, а праз іх у навуковую мову (*раматус, руматуз, руматыз, руматызм, рэвматызм, рэматыз, рэматыз, рэўматызм, рэўматызм*), *фельчар (фэльчар, фэльчэр, фэйшар, хвэйчар, хвэйчэр, хвэльчэр)* і да т.п. Вузкасפעцыяльныя тэрміны, як правіла, пранікалі спачатку ў пісьмовую мову. На старонках дакастрычніцкіх выданняў яны таксама нярэдка маюць розны графічны воблік і марфалагічную форму, але гэта ўжо абумоўлена не столькі арыентацыяй аўтараў у сваёй моўнай практыцы на той ці іншы дыялект, колькі асаблівасцямі мовы-крыніцы (ці мовы-пасрэдніцы), з якой (або праз якую) запазычваліся іншамовныя тэрміны, і складанасцю графічнага, фанетычнага і марфалагічнага асваення апошніх беларускай мовай (параўн.: *акцыза – акцыз; аэроплан – аэраплан – аэроплан – аэраплан; віолончэль – віолончэль; вэксаэль – вэксаль; манаполая – монополия; ферма – фэрма*)" (Красней '2011, 83).

Уплыў польскай мовы відавочна праяўляўся перш за ўсё ў тэрмінаграфічнай сферы. Для ўкладальнікаў *Сямімоўнага слоўніка* (1918) беларуская мова ўяўляла, як яны прызнаюцца, найбольшыя цяжкасці ў параўнанні з іншымі мовамі. Паводле іх думкі,

"гэта вельмі старая і, можа, найстарэйшая славянская мова, мова насельніцтва, якое складаецца галоўным чынам з сялян-земляробаў і плытнікаў і толькі ў нязначнай колькасці звязана з прамысловасцю. На абшары, падлеглым расійскай адміністрацыі, яна ў значнай ступені русіфікаваная. У адносінах да яе мае важнае значэнне пытанне, якія тэрміны трэба ўтварыць зноў і якія магчыма без доўгіх разважанняў узяць з расійскай або з польскай мовы" (Sieben-Sprachen-Wörterbuch, 5).

Частка тэрмінаў, запазычаная з польскай мовы, з цягам часу была заменена, параўн.:

выйшла з ужывання ням. *Leibrente* – бел. *dažuwoćcie* (польск. *dożuwocie*) і замацавалася *пажыццёвая рэнта* (адміністрацыйна-гаспадарчая сфера).

З польскай мовы для фармавання беларускай часткі лексікона залучаліся такія лексемы:

ням. *Kohlrabi* – бел. *kalarepa* (польск. *kalarepa*) (сёння выкарыстоўваецца *кальрабі*);

ням. *Melone* – бел. *melon* (польск. *melon*) (сёння выкарыстоўваецца дыня, аднак ў 20-я гады ёсць таксама *мэлён*; дыня, *малён*);
ням. *Tulpe* – бел. *tulipan* (польск. *tulipan*) (сёння выкарыстоўваецца цюльпан, у 40-я гады прапануецца *тульпан*, а 20-м гадам уласціва *туліпан*) (батанічная сфера).

Пад уплывам польскай мовы ў *Сямімоўны слоўнік* уведзена ням. *Skropheln* – бел. *škroful* (польск. *skrofuly*), але ў далейшым замацавалася лексема *залатуха* (медыцынская мова).

Пры немагчымасці ўтварыць тэрміналагічнае найменне ў склад беларускай часткі ўводзіліся польскамоўныя намінацыі, якія з цягам часу страціліся пад уплывам рускай мовы. Сёння не прынятыя ў якасці тэрмінаў, напр.:

ням. *Fernglas* – бел. *luneta* і ням. *Phosphorsäure* – бел. *fosfarny kwas*.

У сітуацыі, калі польская тэрміналогія выступала як уніфікаваная і кадыфікаваная, а ў беларускай мове тэрміналагічнай дзейнасці яшчэ толькі пачыналася, перад стваральнікамі слоўнікаў стаяла задача – дакладна перадаць семантыку тых іншамоўных тэрмінаў, эквіваленты якіх у беларускай мове яшчэ не былі вырацаваны. Фактычна, аўтары павінны былі весці творчыя пошукі і вырацоўваць прыёмы перадачы семантыкі іншамоўных тэрмінаадзінак на беларускую мову.

"Адметнай асаблівасцю гэтых тэрмінаў было тое, што яны ўваходзілі ў беларускую нацыянальную тэрміналогію як гатовыя моўныя адзінкі разам з паняццямі, сродкамі выражэння якіх з'яўляліся" (Красней ¹2011, 81).

З польскай мовы ў навуковую мову ўваходзяць такія лексемы, як: *dażywoćcie*, *pakwitawać*, *apor*, *fundacja*, *flans*, *herezija*, *jaiūnaść*, *kalamarnica*, *malženstwa*.

Важна адзначыць, што беларускай навукавай мовай запазычаюцца не толькі асобныя словы, але і групы слоў, створаныя па адной словаўтваральнай мэдэлі. Так, з польскай мовы пераняты словаўтваральны тып з суфіксам –*унак*: *ryśtunak*, *ratunak*, *warunak*, і з суфіксам –*ня*: *cahielnia*, *drukarnia*, *kniharnia* і інш. Беларускія тэрміны з гэтымі афіксамі знайшлі сваё пацвярджэнне ў далейшай тэрмінаграфічнай практыцы.

З батанічных спецыяльных назваў вылучаюцца найменні раслін: *агрэст* (польск. *agrest*), *бавоўнік* (польск. *bawelna*), *вапноўка* (польск. *warpo*), *кмін* (польск. *kmin*), *лубін* (польск. *lubin*), *мардоўнік* (польск. *mardovaś*), *рута* (польск. *ruta*), *язмін* (польск. *jasmin*).

З правазнаўчай сферы ўжываюцца такія адзінкі, як:

аркуш, арышт, арыштант, арыштны дом, банкрут, банкруцтва, бунт, варта, вартасць, вартаўнік, вар'ят, гандаль, гандляр, гвалт, гвалтоўны, гільдыя, гонар, грошы, герб, гербавы збор, камора, каморнік, каморны, каштарыс, квіт, квіток, квотнік, квотніцтва, кірмаш, кошт, ланцугі, палац, паіпарт, пляц, пошта, проба, рада, рахунак, рахункавод, рахункаводства, рахоўнік, рахоўніцтва, рэнта, рэшта, скарб, скарбнік, скарбніцтва, скарбовы, скарга, фальш, фальшывы, фальварак, цэх, чыніш, шкода, штука, штучнасць, штучны.

З грамадазнаўчай сферы:

банкруцтва, бумажныя грошы, бунт, бунтаўнік, гандаль, гандлёва-прамысловая класа, гуртавая праца, гуртавая таргоўля, герб, гетман, гетманства, друк, друкарства, заскарбаванне, заскарбаваць, заскарбованы, касцёл, касцёльнік, касцёльніцтва, кірмаш, кляштар, крама, магнат, магнацтва, мыта, пан, панаванне, пануючая класа, пануючы стан, паничына, праца, працоўная вартасць, калектывізм, прывілеі, рада, радавая прыватная ўласнасць, скарб, скарбніца, цэх, чыніш, шляхецкая культура, шляхецкі стан, шляхецтва, шляхта, шляхціц.

З глебазнаўчай тэрміналогіі:

абалонка, абалонкавая вільгаць, вапна, вапняк, вапень, гумавае трубка, гуматны, гуматы, гумін, гумінавая кіслата, гумус, фарбапараўнальнік, крэйда, фарбамер.

З хімічных назваў:

арсенат вапню, вапень, вапняк, гаізнне вапны, алейная фарба, бавоўна, бавоўняны порах, бляха, бровар, брузаванне воцатнае, бурытын, вага, вагавая часць, вата, воцат, гума, гумус, друкарская фарба, загартоўваць, інвертаваны цукер, кнот, крухмал, крышталенне, крышталёід, крышталічны, крэйда, лямпа Дэві, мармар, нафта, нафтовая крыніца, нафтавы этар, палільная лямпа, папера, фарбнік, цукер бурачны, цукрамер, цукрыны.

З сельскагаспадарчай тэрміналогіі:

бровар, вантробы, гумус, індык, індычка, крыж, кавадла, лубін, маёнтак, паничына, скіба, цуглі, шалі. Другую групу складаюць наступныя паланізмы: вагі (вагі, ваганне, вагавы), цукер (буракі цукровыя, малочны цукер), вапна (вапённае малако, вапнаванне), цыбуля (вянок цыбулі, цыбуліна), шлях (шляхавы), гатунак (чыстагатунаквы).

З фізічнай тэрміналогіі:

лямпа, вата, крышталі і вытворныя ад іх тэрміналагічныя спалучэнні: газная лямпа, генератар лямпаў, лямпачка, ватны, крышталёіды, крышталёк, крышталізатар, крышталізацыйная міска, крышталічная структура.

З тэрміналогіі раслінагадоўлі:

гарох цукровы, кмін, крухмал, цыбуля, ячмень нябескі.

Пры намінаванні паняццяў, якія перадавалі спецыяльнае значэнне, аўтары звярталіся і да запазычанняў з рускай мовы, напр.: *атчот, аружжа, вучылішча, гасударства, панячыцель, шчатаводства і інш.*

"Сярод тыпова рускіх марфем (...) можна назваць суфікс *-цель*: *абвініцель, валадзецель, пісцель, прадсядацель, прадацель, попячыцель*; прэфікс *пол-*, *полу-*: *полустол, полувысна, полуостроў, полукошык, пол сажня*" (Гапоненко 2018, 197).

Адным са спосабаў утварэння намінацый для перадачы спецыяльнага значэння стала калькаванне, напр.:

выразнік, вышэйпамянуты, канчаток, светагляд, творства.

Для абазначэння мерапрыемстваў і ўстаноў тэкстам навуковай тэматыкі ўласціва выкарыстанне назоўнікаў з суфіксам – *ацыя (-ізацыя)*:

арганізацыя, дэпутацыя, цыркуляцыя, эміграцыя, дэнацыяналізацыя,

для абазначэння навуковых плыняў і вучэнняў ужываюцца назоўнікі з суфіксам – *ызм (-ізм)*:

дэмакратызм, клерыкалізм, нігілізм, патрыятызм, сацыялізм, шавінізм.

Актыўным робіцца ўжыванне ў навуковых тэкстах адцягненай лексікі з суфіксамі: *-асць (-осць), -нне, -цыя, -ств- (-зтв-, -цтв-), -шч-,* напр.:

граматнасць, забалочанасць, сьвядомасць, істнаванне, нічоганяробленне, цкаванне, сэлецыя, эдукацыя, глупствы, чававечэства, лугаводства, судаходства, следства, множства, княжства, чалавеканенавісцічэства, мінуўшчына.

Вядомыя таксама вытворныя спалучэнні, напр.:

маюць право, прыгожаго пісьменства, грамадзянскі догляд, зняць кару, стан пасядання, грамадская суполка, эканамічныя адносіны, прыватная ўласнасць, ашчадны хаўрус, асноўны капітал.

Невялікая частка беларускіх тэрмінаў створана шляхам злучэння рускіх і польскіх лексем, напр.:

ням. *Kreis (Bezirk)* – польск. *powiat*, рус. *уездъ, округ*, бел. *okruh, pawiet* з вытворнымі: *pawietowyye wiestki, pawietowu načalnik, pawietowu zjezd*; ням. *Stadtverwaltung* – бел. *miestowaje upraўleńnie*; ням. *Abweichung* – польск. *zboczenie, różnica*, рус. *отступленіе, несогласование*, бел. *roznica, atstupleńnie* не знайшла замацавання ў далейшым.

Да ліку ўкраінізмаў, якія былі запазычаны беларускай мовай у гэты перыяд даследчыкі далучаюць таксама лексемы тыпу:

"асобнасць, грамадзянін, гурток, дзеяч, змест, зносіны, кабзар, нагода, нізка, паверх, падробка, пастанова, пісьменнік, прыкмета, чытач, хлебароб, ікаляр, даслаць, нагадаць, надаслаць, напярэдадні" і інш. (Лексікалогія 1994, 96).

Такім чынам, можна меркаваць, што ў першыя два дзесяцігоддзі ХХ ст. падрыхтоўка і далейшая публікацыя беларускамоўных тэкставых матэрыялаў рознай тэматыкі, зместу і прызначэння спрыяла станаўленню працэсу дыферэнцыяцыі беларускай мовы ў функцыянальна-стылістычным плане, выпрацоўцы грамадска-усвядомленых норм ужывання моўных сродкаў у асобных стылях. Натуральна, у пачатку ХХ ст. можна весці гаворку толькі пра першыя спробы фармавання мовы беларускай навукі і асноў навуковага выкладу. Але ў самым пачатку ХХ ст. за непрацяглы час дваццаці гадоў нарыхтоўваецца зыходная глеба для далейшага фармавання беларускай навуковай мовы і навуковага стылю. Адным з актыўных падыходаў да выпрацоўкі мовы навукі стала запазычванне (у першую чаргу з кантактуючых моў: польскай, рускай, украінскай). Варта адзначыць пры гэтым, што ўплыў іншых моў на станаўленне беларускай навуковай мовы ў гэты перыяд не вызначаецца сістэмнасцю і глыбінёй. Хутчэй працэс запазычвання носіць выпадковы і спарадычны характар, паколькі асноўным вектарам будавання беларускай мовы ў 1900-1920-ыя гады стала арыентацыя на ўласныя моўныя рэсурсы з выразным абмежаваннем ужывання іншамоўных элементаў.

Abicht, R. & Stankevič, J. (1918), *Prosty sposab stacca ŭ karotkim časie hramatnym*, Breslau.

Bieder, H. (1996), "Normprobleme der weißrussischen Standardsprache: Tendenzen der Russifizierung und Weissrussifizierung", *Wechselbeziehungen zwischen slawischen Sprachen Literaturen und Kulturen in Vergangenheit und Gegenwart*, Innsburg, 115-128.

Kahanec, K. (1910), *Druhoe czytanne dla dziacej belarusaŭ*, St. Petersburg.

Luckewič, A. (1916), *Bielaruskaja hramatyka pawodluh lekcij, čytanych na Bielaruskich Wučycielskich Kursach u Wilni ŭ 1915–1916 hh. Čaść I. Fonetyka i etymologija*, Wilnia.

Łuckewič, A. & Stankiewič J. (1918), *Bielaŕuski prawapis*. Wilnia.

Pačobka, B. (1918), *Hramatyka bielaŕuskaj mowy*. Apracawaŭ B. Pačobka, wučyciel bielaŕuskaj mowy ŭ Švislackaj bielaŕuskaj wučyciel'skaj seminaryi, redaktar časopisu "Bielaŕus". Wilnia.

Sieben-Sprachen-Wörterbuch: Deutsch-Polnisch-Russisch-Weissruthenisch-Litauisch-Lettisch-Jiddisch (1918), Otto Spamer Verl., Leipzig.

Taraškevič, B. (1918), *Bielaŕuskaja hramatyka dla škoł*, Wydawnie "Bielaŕuskaha Kamitétu". Wilnia.

Антанюк, Л.А. (1987), *Беларуская навуковая тэрміналогія: Фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыяніраванне*, Навука і тэхніка, Мінск.

Гапоненко, И. (2018), "Влияние восточнославянских языков на белорусский язык начала XX в.", *Studia białorutenistyczne*. Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, v. 12, 191-213.

Жураўскі, А. (рэд.) (1968), *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы*, Навука і тэхніка, Мінск, т. 2.

Запрудскі, С.М. (2013), *Беларускае мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы: 1920–1930-я гады*, БДУ, Мінск.

Запрудскі, С.М. (2010), "Уступ" у *Беларуская навуковая тэрміналогія: у 4 кнігах*, Мінск, кн.1, 6-9.

Колас, Я. (1910), *Другое чытанне для дзяцей беларусаў*, Выдалі суполкі: "Загляне сонца і ў наша аконца", "Наша хата", Пецярбург.

Крамко, І.І. & Юрэвіч, А.К. & Яновіч, А.І. (1968), *Гістарычная лексікалогія беларускай мовы*, Навука і тэхніка, Мінск, т. 2.

Красней, В.П. (2011), "Генетычная характарыстыка беларускай тэрміналагічнай лексікі пачатку XX ст.", *Беларуская тэрміналогія*, БДУ, Мінск, 78-83.

Красней, В.П. (2011), "Пошукі прынцыпаў і шляхоў распрацоўкі беларускай нацыянальнай тэрміналогіі на пачату XX ст.", *Беларуская тэрміналогія*, БДУ, Мінск, 108-115.

Красней, В.П. (1998), "Функцыянальна-стылявая дыферэнцыяцыя беларускай літаратурнай мовы", *Беларуская мова*, Uniwersytet Opolski, Opole, 223-260.

Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы (1994), Навука і тэхніка, Мінск.

Любецкая, Е.П. (2015), "Белорусская национальная терминология: тенденции формирования в XX-XXI вв.", *Термінологічний вісник*, Інститут української мови НАНУ, Київ, вип. 3(1), 17-24.

Любецкая, Е.П. (2017), "Особенности формирования белорусского научного языка в начале XX в.", *Ковалевська, Т.Ю. (гол. ред.), Записки з українського*

мовознавства. Opera in linguistica ukrainiana, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Одеса, вип. 24, т. 1, 299-306.

Любецкая, К. (2018), "Беларуская навуковая мова: асаблівасці фарміравання", Вісник Термінологічної Комісії при Міжнародному комітеті славістів, ТК МКС, Київ, вип. 2, 120-133.

Любецкая, К. (2018), "Праблемы беларускага тэрміназнаўства ў канцы XX – пачатку XXI стст.", Івашенко, В.Л. (наук. ред.), Слов'янське термінознавство кінця XX – пачатку XXI століть, Видавництво "Жнець", Київ, 306-327.

Цётка (1906), Першае чытанне для дзетак беларусаў, Загляне сонца і ў наша аконца, Пецярбург.

Цыхун, Г. (1997), "Шляхі ўладкавання беларускай тэрміналогіі", Тэрміналагічны бюлетэнь, Мінск, вып. 1, 3-7.

Шакун, Л.М. (1995), Гісторыя беларускага мовазнаўства, Універсітэцкае, Мінск.